

УДК 343.13

Л.Л. ЯКИМОВСЬКИЙ, Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОГО ПОКАЗАННЯ СВИДКА

Ключові слова: свідок, завідомо неправдиве показання, суб'єктивні ознаки складу злочину, ст.384 Кримінального кодексу України, суб'єкт злочину

Прогресивний розвиток України, як правової, демократичної та соціальної держави, як це зазначено в ст.1 Конституції України, можливий лише в разі декларування відповідних принципів в законодавстві країни та виробленні ефективного механізму їх реалізації [1]. Невід'ємним елементом еволюціонування нашої держави в сфері дотримання високих міжнародних стандартів гарантування і захисту прав людини є здійснення ефективного і справедливого правосуддя. Впровадження в життя останнього твердження можливо лише в тому разі, якщо таке правосуддя здійснюється на підставі достовірних, допустимих та правильно зібраних доказів по кожній конкретній справі, що б виключало будь-який обгрунтований сумнів у законності відповідного судового рішення і притягнення винної особи до відповідальності. Оскільки найсуворішим видом юридичної відповідальності є саме кримінальна відповідальність, то здійснення кримінального провадження особливим чином впливає на дотримання прав, свобод і законних інтересів людей, які з певних причин стали суб'єктами кримінального провадження. Відповідно, доказова база у такого виду справах має бути абсолютною та безумовною, так як притягаючи людину до кримінальної відповідальності, вона зазнає найбільших обмежень своїх прав, та найжорсткіших видів держано-правового впливу.

Згідно з ч.1 ст.84 нового КПК України, доказами в кримінальному провадженні є факти-

чні дані, отримані у порядку, передбаченому КПК України, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя, і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Відповідно до ч.2 цієї статті процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [2].

Однак, як показує практика, одним із найважливіших видів доказів є саме показання свідка, які здатні найбільш повно відтворити картину конкретного злочину. Вони пов'язують в одне ціле всі значимі факти по справі, і дозволяють в повному об'ємі встановити обставини, які підлягають доказуванню. Саме тому завідомо неправдиві показання перешкоджають винесенню судом законного, обгрунтованого і справедливого вироку. Тому будь-який подібний факт вимагає адекватного реагування правоохоронних органів.

В останні роки в Україні спостерігається досить високий рівень неправдивих свідчень, що пронизує всю сферу кримінального судочинства. При чому, спостерігається не просто зміна показань свідка для пом'якшення вини обвинуваченого, а надання цілого ряду доказів що суттєво впливають на формулювання обвинувачення або навіть виключають кримінальне переслідування. Лжесвідок стає більш юридично грамотним. У зв'язку з цим питання, пов'язані з відповідальністю за неправдиві показання, для сучасної теорії і практики кримінального права мають особливо актуальне звучання [3, с.467].

Проблемою давання свідком завідомо неправдивих показань на різних стадіях кримінального процесу через призму кримінального права та кримінології займалося і продовжує її вивчати чимало різних вчених та науковців, зокрема такі як: О.І. Габро, О.Я. Переверза, М.В. Шепітько, С.А. Новіков, Ю. Гармаєв, О.Л. Швець, Б. Щур, В. Дометєєв, А.І. Коробєєв, Ю.І. Кулешов, В.В. Ворончук та інші. Вони досліджували це питання, намагаючись виявити основні причини такого негативного явища, як завідомо неправдиве показання сві-

дка, що перешкоджає здійсненню справедливого та законного правосуддя, та виробити ефективний механізм усунення таких причин і ліквідувати шкідливі наслідки таких показань для кримінального провадження в цілому. Тому метою даної роботи є аналіз та визначення суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст.384 КК України. Це обумовлено тим, що ці ознаки впливають на суспільну небезпечність вказаного складу злочину, дозволяють відмежувати злочин від незлочинного заподіяння шкоди суспільним відносинам.

Перший закон проти свідків, які порушили присягу говорити правду з'явився в Англії, в період середньовіччя. У 1563 р. він передбачав два види покарання за дачу свідком завідомо неправдивих показань, а саме штраф і позбавлення волі. Свідка, який був визнаний винним у дачі завідомо неправдивих показань, і який не мав коштів, щоб сплатити штраф, виводили на публічну площу і прибивали за вуха до принизливого стовпа [4, с.38].

У наш час передбачено більш гуманну відповідальність за завідомо неправдиві показання свідка. Не дивлячись на численні факти виявлення обставин давання свідками завідомо неправдивих показань, слідча і судова практика дуже рідко містить інформацію про притягнення свідків до кримінальної відповідальності за дачу завідомо неправдивих показань.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.384 КК України є вина у формі прямого умислу. Цей висновок можна зробити з того що законодавець у ч.1 ст.384 КК України зазначив, що лише завідомо неправдиве показання свідка під час провадження дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною слідчою комісією Верховної ради України або в суді є кримінально-караним, і тим самим визначив суб'єктивну сторону даного злочину у виді прямого умислу [2].

Можна погодитися з думкою В.В. Ворончука, який зазначає: «умисел при скоєнні даного виду злочину відіграє головну роль.

Трапляються випадки, що очевидець вчиненого злочину дуже злякався або просто розгубився, внаслідок чого не зміг адекватно сприймати події, що відбувалися. В силу збігу таких обставин він в подальшому дав слідчому і судді помилкові показання, які звичайно не сприяли встановленню істини по справі. Звичайно такий свідок не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності через відсутність умислу. По цілому ряду поважних причин людина, яка є свідком в даній ситуації, добросовісно помилялася, і звичайно, її дії не можуть розглядатися як злочин» [5, с.134].

Мотив при вчиненні завідомо неправдивого показання свідка не є обов'язковою ознакою цього складу злочину. Він впливає на кваліфікацію діяння лише, якщо мотив є корисливий. У цьому випадку діяння особи буде кваліфіковано за ч.2 ст.384 КК України. Тому мотив згаданого складу злочину потребує обов'язкового встановлення.

До мотивів (чинників), що можуть спонукати свідка до неправдивих показань належать:

1) особиста зацікавленість (побоювання відповідальності, розголошення інтимних зв'язків, дискредитації себе та своїх знайомих, користь, помста, сором, тощо);

2) характер взаємин з обвинуваченим або потерпілим (образа, суперництво, помста, родинні, дружні або ворожі стосунки);

3) вплив з боку зацікавлених осіб, які спонукають його до неправдивих показань шляхом підкупу, погроз, домовленостей, тощо;

4) психологічний стан у зв'язку з допитом (боязнь помсти, службовий або інший залежний стан від обвинуваченого чи потерпілого, почуття жалю до обвинуваченого, потерпілого або їх родин, небажання погіршувати становище обвинуваченого, прагнення надати йому підтримку, тощо);

5) розуміння допиту як важкого обов'язку, як небажаної процедури, пов'язаної з утратою часу, побоювання повторних викликів і судової тяганини, втрата будь-якого інтересу до справи;

6) релігійні та національні почуття, кругова порука;

7) несприятлива процесуальна обстановка, коли слідчий порушує регулюючі допит законодавчі норми, викликає конфлікт ситуацію або сам, помиляючись, створює в допитуваного неправильне уявлення щодо цілей і завдання допиту [6, с.34].

Слід звернути увагу на що найчастіше до такого виду злочину людей спонукає бажання допомогти родичу чи знайомому уникнути кримінальної відповідальності. Свідки, які дають завідомо неправдиві показання, створюють обвинуваченим недостовірне алібі, підтверджують чи заперечують той чи інший значимий факт, наприклад, факт відсутності в обвинуваченого зброї, приналежності даної зброї іншій особі, добровільну відмову обвинуваченого від доведення злочину до кінця). При цьому свідки, які дають завідомо неправдиві показання, керуються «почуттям обов'язку» перед обвинуваченим, викликаного попередньою матеріальною чи іншою залежністю з його сторони, страхом перед обвинуваченим, а інколи вони просто відмовляються вірити в те, що їхній родич дійсно здатний на вчинення певного злочину, і всіма правдами і неправдами намагаються допомогти йому уникнути покарання [4, с.31].

Необхідно також звернути увагу на те, що давання свідком завідомо неправдивих показань характеризується певними особливостями, знаючи які правозастосувач може виявити факт давання особою неправдивих показань і вжити всіх передбачених законом заходів для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за скоєне. Зокрема, О.Я. Переверза вважає, що процес формування свідомо неправдивих показань у свідка та інших учасників кримінального провадження розпочинається з того моменту, коли правдиву інформацію вже сприйнято та запам'ятовано. Таким чином, цей етап, пов'язаний саме зі спілкуванням слідчого і допитуваного, полягає в наступному:

- прийняті рішення про давання свідомо неправдивих показань (включаючи боротьбу мотивів та формування установки на неправду);

- планування змісту майбутнього свідомо неправдивого показання (саме на цьому етапі

відбувається переробка сприйнятого та створення уявної моделі лжесвідчення, утримання в пам'яті моделі свідомо неправдивих показань, побудова модулі їх повідомлення на допиті);

- відтворення свідомо неправдивих показань на допиті [7, с.118].

Розуміння вказаних вище елементів суб'єктивної сторони завідомо неправдивого показання свідка, дає можливість відповідному суб'єкту кримінального провадження швидко та ефективно виявити ознаки складу злочину, передбаченого ст.384 КК України, і на початковій стадії у встановленому законом порядку зафіксувати зазначене злочинне діяння, зібрати необхідну доказову базу для притягнення свідка до відповідальності за скоєне. Хоча знання лише самої логічної послідовності процесу створення, обробки і відтворення розглядуваним суб'єктом кримінального провадження, неправдивої інформації під час розслідування є недостатнім, і потребує від слідчого, прокурора, судді вміння вчасно і правильно виявити причини і обставини, що передували злочинним діям свідка.

Здійснюючи короткий аналіз суб'єктивних ознак завідомо неправдивого показання, не можна оминати увагою і суб'єкта цього злочину. Ним відповідно до ч.1 ст.18 КК України є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [2]. Суб'єкт розглядуваного складу злочину наділений спеціальними ознаками, зокрема, ним може бути лише учасник кримінального провадження, в даному випадку, – це свідок. Свідок є спеціальним суб'єктом злочину. Відповідно до ч.2 ст.18 КК України спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа [2].

Закріплення в законі про кримінальну відповідальність тільки фізичної особи як ознаки суб'єкта говорить про те, що законодавець цілком логічно дійшов висновку про необхідність збереження принципу особистої відпо-

відальності за вчинений злочин. Тобто, якщо злочин вчинила особа, яка діяла від імені якої-небудь юридичної організації, відповідальність ця особа нестиме як фізична особа.

Відповідно до ч.1 ст.65 чинного КПК України свідком є фізична особа, якій відомі, або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань [2]. Хоча до прийняття нового КПК України 13.04.2012 р. Верховною радою України, положення щодо визначення свідка та критеріїв особи яка підходила під цей статус визначав КПК України, прийнятий у 1960 р., що діяв до цього часу. Зокрема, у ст.68 КПК України, 1960 р., зазначено, що як свідок може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі обставини, які відносяться до справи [8]. У контексті порівняльного аспекту цих двох визначень в процесуальних законах згаданого суб'єкта завідомо неправдивого показання, варто відмітити чітке визначення ознак, яким повинна відповідати особа, що залучається в якості свідка при здійсненні відповідного кримінального провадження, а саме їй обов'язково повинні бути відомі обставини, що підлягають доказуванню або відносяться до справи. Хоча, якщо порівнювати зміст ст.65 чинного КПК України і ст.68 КПК України, 1960 р., то очевидно, що редакція першої з них є більш вдалою, оскільки чіткіше конкретизує вимоги до цього учасника кримінального провадження, визначаючи, що свідком може бути лише фізична особа, яка володіє обставинами, що підлягають доказуванню, і яка викликана для давання показань.

Свідок як суб'єкт кримінального процесу – фізична особа, яка володіє відомостями відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Як свідок особа може бути викликана і допитана лише після початку досудового розслідування. Свідок надає інформацію у кримінальному провадженні тільки щодо тих фактів, які він сприймав особисто, за винятком обставин, передбачених ст.97 КПК (показання з чужих слів). Закон не встановлює

вікових обмежень для осіб, які можуть бути викликані і допитані як свідки. До таких осіб можуть бути віднесені і малолітні особи. Здатність неповнолітнього, у тому числі і малолітнього, правильно сприймати події і давати про них відомості залежить від ступеня його розвитку, характеру тих обставин, про які він може дати свідчення, і умов їх сприйняття [9, с.208].

Свідками можуть бути працівники правоохоронних органів, які здійснювали безпосередньо слідчі (розшукові) дії або оперативно-розшукову діяльність, особи, які брали участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (поняті, спеціалісти, експерти, перекладачі тощо), особи, які здійснювали законне затримання відповідно до статей 207–208 КПК.

Згідно ст.22 КК України відповідальність за завідомо неправдиве показання може нести особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 16 років [2]. Однак, О.І. Габро досить слушно з цього приводу зазначає, що потрібно максимально обережно підходити до вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб, які досягли 16 років. В даному випадку слід враховувати, не лише сам факт неповноліття, а й рівень розвитку свідомості та волі неповнолітнього, міру його здатності розуміти характер та значення неправдивих показань, які він дає, а також, звичайно враховувати мотиви його вчинку [10, с.31].

Головною відмінною особливістю механізму формування свідомо неправдивих показань є те, що це вольовий свідомий акт. Особа, перед тим як відтворити неправдиві показання на допиті, повинна прийняти рішення про подання свідомо неправдивих показань, спланувати їхній зміст. Прийняття рішення про подання свідомо неправдивих показань визначають наступні обставини:

- дії, що сприймалися, вчинки;
- оцінка даних дій, вчинків, з точки зору правосвідомості, моралі;
- наявна думка на особу, яка скоїла дії, вчинки;
- оцінка значущості своїх показань для долі цієї особи;

– оцінка значущості своїх показань для своєї долі [11, с.155].

На нашу думку, ефективним способом протидії дачі свідками завідомо неправдивого показання і профілактики такого виду злочинів, і якіснішого документування відповідних злочинних дій, було б посилення кримінальної відповідальності за скоєння злочину, передбаченого ст.384 КК України, так як на даний час санкція згаданої норми передбачає без кваліфікуючих ознак максимальне покарання у вигляді обмеження волі на строк до двох років. Аналізуючи санкцію цієї статті, стає зрозуміло, що вона не передбачає в своєму основному складі навіть позбавлення волі, що робить профілактичну дію цієї статті на перспективного обвинуваченого майже неефективною. З огляду на сказане, санкцію ч.1 ст.384 КК України необхідно доповнити словами: «...або позбавленням волі на той самий строк».

Зазначена вище пропозиція щодо посилення кримінальної відповідальності обґрунтовується тим, що санкція ст.383 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, визначає максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років. Згадана стаття міститься в одному і тому ж розділі зі ст.384 КК України – «Злочини проти правосуддя», а відповідно має майже однаковий рівень суспільної небезпеки, характеризується заподіянням шкоди однорідним суспільним відносинам – у сфері правосуддя. Варто також наголосити на тому, що реалізація ст.384 КК України навіть за наявності достатніх підстав є досить проблематичною. Цьому сприяє відсутність напрацьованої практики судів про притягнення свідків до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання, а створювати правові прецеденти через специфічність даної норми суди не поспішають.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок про те, що свідок є одним із найважливіших і найпоширеніших джерел доказів у різних кримінальних провадженнях, але, як

показує практика, навіть за таких обставин, його показання повинні підлягати ретельній перевірці під час розслідування – як досудового, так і судового, і в разі виявлення значних суперечностей, протиставлень показань свідка іншим обставинам справи – він може стати суб'єктом кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання. Його статус визначається ст.65 чинного КПК України, де зазначені чіткі критерії, хто може бути свідком, а тому він згідно ч.2 ст.18 КК України є спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст.384 КК України, тобто лише фізична осудна особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, які підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Недотримання хоча б однієї з вказаних ознак виключає можливість притягнення її як свідка до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання. Суб'єктивна сторона завідомо неправдивого показання свідка характеризується умисною формою вини, що визначається законодавцем у диспозиції ст.384 КК України, де він вказує, що саме завідомо неправдиве показання свідка є кримінально караним. Психічне ставлення винної особи до даного злочинного діяння передбачає певний свідомий акт волі, алгоритм дій, який спочатку свідок переосмислює, перед тим як відтворити суб'єкту кримінального провадження етапи формування цих неправдивих показань, знаючи про які слідчий, прокурор або суддя можуть швидко та ефективно виявити такі показання, професійно зафіксувати їх, належним чином зібрати доказову базу та притягнути свідка, в разі доведення його вини, до кримінальної відповідальності.

Отже, вдале, професійне виявлення і аналіз суб'єкта та суб'єктивної сторони завідомо неправдивого показання є гарантією якісного і ефективного судочинства, гарантією дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, неприпустимості створення штучних, нічим не підтверджених, крім неправдивих показань свідка, – доказів, забезпечення справедливого

та законного притягнення до кримінальної відповідальності свідків, винних у дачі завідомо неправдивих показань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К. : Юрінком Інтер, 1996. – 85 с.
2. Кримінальний кодекс України. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 608 с.
3. Габро О. І. Проблемні питання притягнення свідка до кримінальної відповідальності / О. І. Габро // *Держава і право*. – 2004. – № 26. – С. 467–474.
4. Дометеев В. Ответственность за заведомо ложные показания свидетелей / В. Дометеев // *Законность*. – 2006. – № 6. – С. 38–40.
5. Ворончук В. В. Заведомо ложный донос и заведомо ложные показания / В. В. Ворончук // *Вісник Луганськ. ін-ту внутр. справ*. – 2001. – № 2. – С. 132–135.
6. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии / Г. Г. Доспулов. – М. : Юрид. лит., 1976. – 112 с.
7. Переверза О. Я. Знання механізму формування свідомо неправдивих показань – передумова успішної боротьби з ними / О. Я. Переверза // *Вісник Одеськ. ін-ту внутр. справ*. – 1999. – № 4. – С. 118–121.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України : чинне законодавство із змінами та допов. на 15.02.2011 р.). – К. : Алеута ; ЦУЛ, 2011. – 200 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012, 2012. – 768 с.
10. Габро О. І. Свідок як суб'єкт кримінальної відповідальності / О. І. Габро // *Науковий вісник НАВС України*. – 2004. – № 5. – С. 30–37.
11. Дулов А. В. Судебная психология / А. В. Дулов. – Минск : Высшая шк., 1970. – 356 с.

Якимовський Л. Л. Особливості суб'єктивних ознак завідомо неправдивого показання свідка / Л. Л. Якимовський // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 1097–1102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12jllnrc.pdf>

Розглянуто проблеми реалізації ст.384 КК України в частині притягнення до кримінальної відповідальності свідка за дачу ним завідомо неправдивого показання. Деталізовано особливості суб'єктивної сторони даного складу злочину, і запропоновано шляхи вирішення проблемних питань.

Якимовский Л.Л. Особенности субъективных значений заведомо ложных показаний свидетеля

Рассмотрены проблемы реализации ст.384 Уголовного кодекса Украины в части привлечения к уголовной ответственности свидетеля за дачу им заведомо ложных показаний. Детализированы особенности субъективной стороны данного состава преступления, и предложено пути решения проблемных вопросов.

Jakimovskiy L.L. Singularities of Subjective Meanings Certainly False Indications of the Witness

In article problems of realization of clause 384 of the Criminal code of Ukraine regarding attraction at the criminal liability of the witness for a summer residence by it obviously false testimonies are considered. It is detailed features of the subjective party of the given structure of a crime, and it is offered to a way of the decision of problem questions.